

Loredana Cornelia Boșca, *Antropologiile Islamului. Dimensiuni filosofico-religioase și economice*, București, Editura ASE, 2021, 455 p.

Asupra multora dintre noi, lumea arabo-musulmană – cu gustul ei exotic pentru multiplele forme de manifestare ale abundenței (bogății materiale, spiritualitate, înțelepciune etc.) – exercită constant o puternică fascinație. Nu-i deloc de mirare acest lucru, dacă ne gândim la farmecul indicibil ce se degajă din colecția de basme a celor *O mie și una de nopți*, care ne-a înfrumusețat tuturor copilăria și care va înfrumuseța, probabil, mereu nopțile și zilele copilului universal. Oricine, odată ce a făcut cunoștință cu înțelepciunea subtilă a Sheherezadei, rămâne cuprins de vraja puterii ascunse ce rezidă în aparenta slăbiciune a femeii prizoniere într-o lume masculină și surprins de falsa putere a bărbatului, care – fără voie, dar oportun – se înrobește singur acelei Puteri căreia, de altfel, s-ar conveni să i ne supunem cu toții: dragostea. Aceea despre care s-a spus că „mișcă Soarele și celelalte stele”.

Poate că această dualitate implicată de relația Sheherezadei cu lumea ei nu este decât un semn, un simbol al dualității ce pare a caracteriza structural spiritualitatea islamică în întregul ei. Într-adevăr, găsim aici o admirabilă propensiune spre eliberatoarea înțelepciune, dar și o deplorabilă cădere în robia instinctelor; o lăudabilă căutare a păcii lăuntrice, dar și eșuarea în războiul extern; o admirabilă nevoiță împotriva demonilor interni ai necredinței proprii, dar și lupta împotriva unor „necredincioși” proiectați în afară etc.

Despre această dualitate structurală, dar și despre multiplele forme ale bogăției manifestate în spiritualitatea islamică ne vorbește într-un mod captivant cartea Loredanei Boșca, *Antropologiile Islamului. Dimensiuni filosofico-religioase și economice*, apărută de curând la Editura ASE.

Așa cum știu toți aceia care o cunosc mai îndeaproape pe autoarea lucrării – căroră, cu bucurie, îndrăznesc să mă adaug –, această carte este rodul muncii unui cercetător care a frecventat îndelung lumea și spiritualitatea care fac obiectul lucrării. Împrejurările vieții au adus-o aproape de ele încă de timpuriu. Iar de atunci le-a dat mereu târcoale, încercând nu doar să le înțeleagă pentru sine, ci și să țină deschise ferestrele dintre două culturi – cea occidental-creștină și cea arabo-musulmană – care, din neînțelegere reciprocă, au tendința de a se închide una față de cealaltă; spre o la fel de reciprocă lipsă de folos. Într-adevăr, și creștinii, și musulmanii au tendința de a ține cont mai mult de diferențele ce-i despart decât de asemănările care îi aduc laolaltă, uitând, oarecum, că ambele culturi își au temeuri comune în filosofia greacă și în religia iudaică.

Preocuparea pentru gândirea islamică nu este una nouă în cultura română. Nadia Anghelescu (*Introducere în islam*, București, Editura Enciclopedică, 1993) și Remus Rus (*Istoria filosofiei islamice*, București, Editura Enciclopedică, 1994) ne-au oferit lucrări instructive și cu totul apreciable despre religia și, respectiv, filosofia exprimate în spațiul cultural circumscris de credințioșii religiei musulmane. Loredana Boșca însăși a publicat de-a lungul timpului în diverse reviste, periodice și volume colective mai multe studii și articole ce au ca obiect filosofia arabo-musulmană și religia islamică, studii și articole care sunt revalorificate prin prelucrarea și integrarea lor în cartea aici semnalată. Noutatea adusă de această carte în raport cu cele anterioare este dată de faptul că, pe lângă interesul arătat pentru religia și filosofia manifestate în spațiul cultural al Islamului, ea aduce în atenție o perspectivă nouă, mai puțin explorată la noi; anume, interesul pentru gândirea economică formulată în Islam și pentru comportamentul economic generat de aceasta. Așadar, perspectiva din care Loredana Boșca cercetează gândirea islamică este una multiplă: antropologică, religioasă, filosofică și economică, deopotrivă. Drept urmare, putem spune că, având în vedere fericita îmbinare între observarea participativă, înțelegerea religioasă și distanțarea rațional-filosofică, lucrarea ei este o sinteză și, totodată, o depășire a abordărilor anterioare. (Interpretarea acestei afirmații ca o ireverență la adresa

celor doi autori amintiți mai înainte ar fi o nedreptate căreia nu-i subscriu în niciun fel. Ceea ce vreau să spun este că lucrarea prezentată acum îmbină perspectivele anterioare, aducând, totodată, ceva nou.)

Cele cinci capitole ale lucrării abordează, pe rând, fiecare dintre perspectivele antropologice anunțate în titlu: cea religioasă, cea filosofică și cea economică, antropologiei filosofice islamice fiindu-i rezervată „partea leului”, cu două capitole. Sub aspect formal, ceea ce impresionează încă de la prima răsfoire a cărții este aparatul critic luxuriant și bibliografia extrem de bogată a lucrării (30 de pagini de surse primare și secundare redactate în mai multe limbi!). Iar atunci când ne apropiem, printr-o lectură atentă, de conținutul ei, lucrarea ne relevă un autor ajuns la maturitate, un autor conștient de stăpânirea instrumentelor sale de cercetare și analiză, un autor care ne invită cu ospitalitate și încredere în sine în laboratorul său.

Primul capitol se deschide cu o analiză care urmărește deslușirea esenței antropologiei ca știință și a numeroaselor forme de manifestare ale acesteia. Astfel, în baza confruntării mai multor definiții ale antropologiei, autoarea propune o definiție personală a acesteia, o definiție care face apel atât la esența, cât și la scopul și mijloacele sau metodele la care această știință recurge (p. 19 și urm.). În continuare, sunt pe larg investigate și pertinent comentate multiplele perspective de definire a religiei: esențialistă, fenomenologică, constructivistă, cognitivă etc., scopul fiind acela de a identifica specificul religiei islamice în relația ei cu religia, în genere. Desigur, așa cum era întrucâtva obligatoriu în context, analiza încercărilor de definire a religiei conține și un consistent pasaj care pune în discuție demersurile musulmane de definire a religiei; a religiei proprii și a religiei în general. Cu acest prilej, este scos în evidență, de pildă, unul dintre aspectele fundamentale ale acelei dualități structurale pe care am pomenit-o mai înainte: termenul *islam* poate fi derivat etimologic deopotrivă de la *aslama* (care are sensul de „supunere”) și de la *salaam* (care are sensul de „pace”). Fără a minimaliza celelalte contribuții aduse în lucrarea ca întreg, nu pot să nu remarc faptul că, atunci când abordează problematica religiei și a filosofiei islamice, autoarea se simte cu desăvârșire *acasă*. Asta nu este de mirare, dat fiind faptul că tocmai aceste preocupări ale sale sunt cele mai vechi.

Acest lucru poate fi văzut mai ales în următoarele două capitole ale lucrării, care constituie împreună un întreg, ele fiind dedicate filosofiei islamice. Astfel, capitolul al doilea începe cu o analiză care surprinde bogăția semantică a termenului de *filosofie (falsafah)* în gândirea arabo-musulmană, el denumind vechea filosofie greacă, dar și sufismul, teologia (*kalam*), jurisprudența islamică etc. Așa cum subliniază autoarea, una dintre particularitățile definitorii ale filosofiei arabo-musulmane este dată de faptul că, în cadrul acestei gândiri teocentriste, filosofia, ca gândire umană logică, rațională, este văzută ca fiind subordonată în raport cu înțelepciunea divină revelată prin intermediul Coranului (*hikmah*). Dintre problemele specifice filosofiei islamice, autoarea acordă un larg spațiu de analiză mai ales spinoasei probleme de sorginte aristotelică a intelectului, așa cum a fost ea pusă în discuție de către marii filosofi arabo-musulmani medievali (Avicena, Averroes ș.a.), precum și problemei gândirii critice în islam, dimpreună cu instrumentele cognitive ale acesteia.

Venind în completarea capitolului anterior, cel de-al treilea capitol al lucrării este rezervat în întregime ontologiei și metafizicii islamice, cu accent mai ales pe anumite concepte centrale ale acestora: *posibil (mumkin)*, *ființare (wuğūd)*, *esență (māhiyya)* etc., precum și problemei cauzalității. Toate aceste concepte și probleme sunt minuțios analizate prin raport cu textul aristotelic, cu textele comentatorilor greci timpurii ai Stagiritului, cu cele ale filosofilor arabo-musulmani și creștini medievali, dar și cu o bogată și variată literatură exegetică occidentală și islamică din vremurile noastre.

Un spațiu foarte generos este alocat în capitolul al patrulea problemei posibilității modernizării gândirii islamice. Această chestiune este foarte oportun adusă în discuție, cu atât mai mult cu cât, în receptarea ei occidentală, gândirea islamică are de înfruntat mai multe stereotipuri negative. Din inventarul amănunțit făcut de autoare, aș aminti fugar aici doar câteva: stereotipul „înapoierii” Islamului în raport cu Occidentul, pe cel al „iraționalității” religiei islamice, pe acelea care tind să reducă islamul la religia musulmană și la *jihad*, precum și stereotipurile care proclamă incomunicabilitatea dintre Islam și Occident etc. Deconstruind toate aceste stereotipuri, Loredana Boșca demonstrează că gândirea arabo-musulmană contemporană este o gândire vie, o gândire care permite în cadrul ei existența firească a unui dialog critic deschis între tendințele tradiționaliste și cele reformiste, modernizante. În acest sens, ea trece în revistă contribuțiile unor gânditori reformiști, care ni se arată a fi mai mult

sau mai puțin deschiși spre valorile Occidentului: Hassan Hanafi, Mohamed Abed al-Jabri, Nasr Hamid Abu Zayd sau Mohamad Arkoun. Există, desigur, și musulmani fundamentalști. Dar aceștia reprezintă doar o excepție pe care o exhibă *mass media* occidentale, în nefericita lor goană după audiență. Între cele două extreme, majoritari sunt, însă, musulmanii tradiționalist-moderați. Cei cu care un dialog rațional este oricând posibil.

Cel mai amplu capitol al lucrării este însă cel de-al cincilea, cel alocat gândirii economice islamice, care constituie, în bună măsură, o miză importantă a acestei cărți. Aici, autoarea își propune să contureze profilul specific al gândirii economice islamice, astfel încât acesta să poată fi distins cu claritate de discursul economic al gândirii occidentale. Trăsătura esențială a lui este reprezentată de dihotomia sacru-profan în ceea ce privește cunoașterea în general. Drept consecință, gândirea economică arabo-musulmană refuză ideea de *homo oeconomicus*, acel om care acționează în plan economic într-o manieră rece, rigid rațională și egoistă. Ea opune acestui construct teoretic abstract al gândirii economice occidentale un construct alternativ, mai concret: *homo islamicus*, omul care acționează, inclusiv în plan economic, în funcție de preceptele moral-religioase cotidiene, fiind astfel un agent economic altruist, care operează în activitățile sale economice în funcție de interesul comun, de un interes ce aparține unor largi grupuri sociale. Așadar, pentru *homo islamicus*, acțiunea economică trebuie să fie în primul rând morală și abia apoi eficientă; adică, invers decât prevede gândirea economică occidentală.

Arătând că morala islamică se întemeiază pe *Kuran*, *Sunna* și *Sharia*, Loredana Boșca atrage în mod expres atenția asupra faptului că cele trei surse nu trebuie confundate, ele nefiind reductibile una la alta; cu toate că niciuna nu trebuie neglijată. De pildă, se poate vedea foarte clar faptul că, deși *Sharia* se întemeiază ea însăși pe *Kuran* și *Sunna*, aceasta aduce totuși, din perspectivă umană, ceva în plus față de celelalte două. Dacă cele dintâi sunt vocea revelată a Divinității prin mijlocirea Profetului, cea de-a treia aduce ca supliment *înțelegerea* sau *comprehensiunea* pe care o face posibilă în mod universal raționalitatea umană. Din punctul de vedere al eticii, sunt analizate categoriile fundamentale ale acesteia: *bine* (*ma'ruf*) – *rău* (*munkar*), *permis* (*halal*) – *interzis* (*haram*), respectiv, cele ale eticii economice (*khalifah*, *amanah*, *israf*, *tabzir* etc.). De asemenea, sunt analizate practicile fundamentale specifice ale economiei islamice: *interdicția* (*riba*) și *obligația* (*zakat*).

În plus, acest capitol investighează și critica islamică a științei economice occidentale, respectiv, a celui construct de *homo oeconomicus* teoretizat de aceasta, înfățișând, totodată, constructul propus de știința economică islamică însăși, *homo islamicus*, ca o contraponderă a celui dintâi. Diferența esențială între cele două este dată de principiul asimetric al „reciprocității”, după care cel din urmă se ghidează.

Lucrarea Loredanei Boșca este, așadar, o abordare pluridisciplinară, dar unitară a lumii islamice. Ea este orientată concentric tocmai prin abordarea pluralist-antropologică intenționată de autoare. Într-adevăr, descoperim aici o antropologie a religiei islamice, o antropologie filosofică și una economică, toate având ca obiect o lume pe care o vom putea înțelege mai bine doar dacă ne vom deschide cu generozitate înspre ea. Dedicată de autoare cu o frumoasă pietate persoanelor celor mai dragi ei – părinții, sora și fiica sa –, lucrarea se adresează însă tuturor celor interesați de religia, filosofia, gândirea economică și cultura islamică. Iar lectura ei este de un real folos pentru noi toți.

Ilie Pinteia

